

THE SOCIAL MARKET ECONOMY VERSUS THE FREE MARKET ECONOMY: IDEOLOGICAL FOUNDATIONS, INSTITUTIONAL FRAMEWORKS, AND CONTEMPORARY POLICY IMPLICATIONS

Petar Bogojeski

University for Peace (UPEACE) United Nations, New York, USA
Military Academy “General Mihailo Apostolski”, Skopje, Republic of n. Macedonia
petar.bogojeski@unu.edu, pbogojeski@gmail.com

Abstract: This research paper analyzes the conceptual and practical contrast between the social market economy and the free market economy, focusing on the role of the state, social policy, and the response to economic inequality. Through a comparative analysis of economic models in various countries, it identifies the advantages and challenges of each approach. The paper examines the distinction between two of the most influential economic paradigms of the modern era: the social market economy and the free market economy. While the former represents a compromise between economic efficiency and social justice, the latter is grounded in the principles of free competition and minimal state intervention. A historical overview, theoretical analysis, and country-based comparative studies are used to highlight essential differences in the role of the state, levels of social protection, and mechanisms of public responsibility. In conclusion, the study calls for a critical reevaluation of economic policy in transitional countries such as North Macedonia. It advocates for a pragmatic hybrid approach that selectively integrates best practices from both economic models. The goal is to foster inclusive growth, improve institutional accountability, and support long-term social stability.

Keywords: social market economy, free market economy, economic inequality, state regulation, hybrid economic model, economic transition

СОЦИЈАЛНАТА ПАЗАРНА ЕКОНОМИЈА НАСПРОТИ СЛОБОДНАТА ПАЗАРНА ЕКОНОМИЈА: ИДЕОЛОШКИ ОСНОВИ, ИНСТИТУЦИОНАЛНИ ПРАКТИКИ И СОВРЕМЕНИ ИМПЛИКАЦИИ

Петар Богојески

Универзитет за мир на Обединетите Нации, Њујорк, САД
Воена академија „Генерал Михаило Апостолски“ – Скопје
petar.bogojeski@unu.edu, pbogojeski@gmail.com

Резиме: Овој научен труд ја анализира концептуалната и практичната спротивставеност меѓу социјалната пазарна економија и слободната пазарна економија, со посебен акцент на улогата на државата, социјалната политика и одговорот на економската нееднаквост. Преку компаративна анализа на економски модели во различни земји, се идентификуваат предностите и предизвиците на секој пристап. Трудот ја истражува разликата меѓу два од највлијателните економски парадигми на современата ера: социјалната пазарна економија и слободната пазарна економија. Додека првата претставува компромис меѓу економска ефикасност и социјална правда, втората се заснова на принципите на слободна конкуренција и минимална државна интервенција. Преку историски преглед, теоретска анализа и компаративни студии по држави, се осветлуваат суштинските разлики во улогата на државата, нивото на социјална заштита и механизмите на јавна одговорност.

Во заклучок, студијата повикува на критичка преоценка на економската политика во земјите во транзиција, како што е Северна Македонија. Се застапува прагматичен хибриден пристап кој селективно ги интегрира најдобрите практики од двата економски модели. Целта е да се поттикне инклузивен раст, да се подобри институционалната отчетност и да се поддржи долгорочната социјална стабилност.

Клучни зборови: социјална пазарна економија, слободна пазарна економија, економска нееднаквост, државна регулација, хибриден економски модел, економска транзиција

1. ВОВЕД

Во современиот свет, економските модели не се само технички решенија за алокација на ресурси, туку и одраз на идеолошки, политички и културни вредности на едно општество. Од изборот на економскиот

систем зависи не само економскиот раст, туку и квалитетот на живот, социјалната стабилност и рамнотежата помеѓу индивидуалните и колективните права.

Во овој контекст, споредбата помеѓу социјалната пазарна економија и слободната пазарна економија е особено релевантна. Станува збор за два пристапа кои ја признаваат вредноста на пазарните механизми, но имаат суштински различни гледишта за улогата на државата и општествената одговорност. Социјалната пазарна економија, карактеристична за голем дел од Европа, тежнее кон комбинирање на економска слобода со социјална правда. Од друга страна, слободната пазарна економија, најчесто поврзана со американскиот модел, се заснова на минимална државна интервенција и верба во саморегулаторната моќ на пазарот.

Целта на овој труд е да ги разгледа суштинските разлики меѓу овие два модела, не само од теоретски аспект, туку и преку анализа на конкретни примери од држави кои ги применуваат. Особен акцент ќе се стави на улогата на државата, пристапот кон социјална правда, даночната политика и нивната адаптивност во време на глобални предизвици како што се економските кризи, технолошките револуции и климатските промени.

Истовремено, трудот ќе се обиде да одговори на прашањето – кој од овие модели е посоодветен за земјите во транзиција, особено Македонија, која се соочува со потребата од воспоставување одржлив и праведен економски систем. Притоа, се предлага не догматски пристап, туку критичка анализа и отвореност кон хибридни решенија кои ги комбинираат доблестите на двата системи.

2. ТЕОРЕТСКИ ОСНОВИ НА ЕКОНОМСКИТЕ МОДЕЛИ

Историјата на економската мисла сведочи за континуирана дебата околу прашањето: која е вистинската улога на државата во економијата? Од класичните економисти на 18. и 19. век, до современите теоретичари и практичари, економските модели постојано се прилагодувале на социоекономските и политичките услови на времето.

Потекло на слободната пазарна економија

Овој модел произлегува од класичниот економски либерализам, предводен од Адам Смит, а понатаму развиен од неолибералните економисти како Милтон Фридман и Фридрих фон Хајек. Неговата основа е слободниот пазар, минимална државна интервенција и верба дека конкуренцијата и слободната иницијатива водат до најдобри општествени резултати.

Слободната пазарна економија ги има своите корени во класичниот либерализам, особено во делата на Адам Смит, кој ја формулира идејата за „невидливата рака“ на пазарот како природен механизам за алокација на ресурси. Според овој пристап, индивидуалната иницијатива и конкуренцијата се движечка сила за економскиот развој. Во текот на 20. век, особено после Втората светска војна, неолибералните економисти како Милтон Фридман и Фридрих фон Хајек ја ревитализираат идејата за минималната улога на државата, нагласувајќи дека прекумерната регулација води кон економска неефикасност и нарушување на слободата.

Во сржта на овој модел лежи верувањето дека пазарните механизми самите по себе ќе обезбедат оптимални резултати, а секоја интервенција од страна на државата се смета за исклучок, а не за правило.

Развој на социјалната пазарна економија

Како реакција на екстремите на капитализмот и комунизмот, германските ордолибералисти создаваат модел кој комбинира слободен пазар со социјална одговорност. Лудвиг Ерхард ја промовира оваа идеја по Втората светска војна, градејќи економија што ја сочинува основата на германското „економско чудо“.

Социјалната пазарна економија се развива како реакција на социјалните тензии и економските неуспеси што произлегле од двете крайности – и од неконтролираната пазарна економија, и од централизираниот плански систем. Концептот го развиваат германските ордолибералисти во првата половина на 20. век, особено во контекст на обновата по Втората светска војна. Главниот теоретичар на овој модел, Лудвиг Ерхард, како министер за економија на Западна Германија, го применува во практика во периодот на т.н. „германско економско чудо“.

Основната идеја е дека пазарот е основа за ефикасна економија, но за да се обезбеди стабилност, правичност и општествена кохезија, неопходна е активна улога на државата во регулирање на пазарните процеси и обезбедување социјални услуги. Овој модел ја третира социјалната правда како составен дел од економската политика, не како нејзин додаток.

Идеолошка основа: слобода vs. еднаквост

Слободната пазарна економија ја става индивидуалната слобода во центарот на вредносниот систем. Социјалната пазарна економија, пак, бара балансирање на слободата со социјална правда. Првата верува во саморегулација, втората во корективна улога на државата.

Додека слободната пазарна економија се заснова на индивидуалната слобода како највисока вредност, социјалната пазарна економија се стреми кон баланс помеѓу слободата и еднаквоста. Првиот модел претпоставува дека економската слобода автоматски ќе донесе и општествена благосостојба, додека вториот

е свесен дека без државна корекција, слободата може да води до концентрирана моќ, социјална исклученост и структурна нееднаквост.

Така, суштинската разлика меѓу двата модели не е во признавањето на вредноста на пазарот, туку во степенот на државна одговорност за резултатите што пазарот ги продуцира.

3. КЛУЧНИ КАРАКТЕРИСТИКИ И СПОРЕДБЕНИ АСПЕКТИ

Ова поглавје има за цел да ги систематизира суштинските разлики помеѓу социјалната пазарна економија и слободната пазарна економија, преку конкретна анализа на нивните институционални механизми и економски ефекти. Притоа, ќе се осврнеме на неколку клучни аспекти: улогата на државата, социјалната политика, даночниот систем, односот кон нееднаквоста и заштитата на работничките права.

Улога на државата

Во социјалната пазарна економија, државата има активна и структурна улога во пазарот. Таа не само што ги регулира условите за конкуренција, туку и обезбедува услуги од јавен интерес како здравство, образование, пензиски фондови и инфраструктура. Регулативите имаат за цел да спречат монополска концентрација, пазарни злоупотреби и социјална маргинализација.

Во слободната пазарна економија, улогата на државата се сведува на минимум. Таа обезбедува само базичен правен и безбедносен оквир, а сè останато е препуштено на слободната игра на понудата и побарувачката. Приватниот сектор доминира дури и во сфери кои традиционално се сметаат за јавни добра.

Социјална политика

Социјалната пазарна економија вградува силна социјална политика во својот фундамент. Постојат развиени механизми за социјална заштита, трансфер на доход преку социјални програми, субвенции за ранливи категории, како и прогресивно оданочување. Главната цел е намалување на социјалната нееднаквост и обезбедување на достоинствен живот за сите граѓани.

Во слободната пазарна економија, социјалната политика е ограничена. Главната логика е дека економскиот раст и личната иницијатива ќе придонесат за подобрување на животниот стандард. Социјалните програми постојат, но се минимализирани и често се поврзани со стимул за вработување, наместо како право поради состојбата.

Даночна политика

Во социјалната пазарна економија, даночниот систем е прогресивен – повисоките приходи се оданочуваат со повисоки стапки. Данокот се третира како инструмент за редистрибуција на богатството и финансирање на јавните услуги.

Во слободната пазарна економија, доминираат рамни или ниски даноци. Приоритет е создавање повољна бизнис клима, стимулирање на инвестиции и задржување на капиталот во приватни раце. Често, се применуваат даночни олеснувања за корпорации и високодоходни поединци со аргумент дека тоа генерира работни места и раст.

Однос кон економската нееднаквост

Социјалната пазарна економија ја препознава нееднаквоста како системски ризик за општествената кохезија. Затоа, преку активни политики и механизми за социјална заштита, се настојува да се одржи прифатливо ниво на разлика меѓу социјалните групи.

Слободната пазарна економија, пак, ја гледа нееднаквоста како природен производ на пазарната конкуренција. Таа е толерирана, дури и прифатена како мотивационен фактор за поголема индивидуална продуктивност. Се смета дека со тек на време, благосостојбата на „горниот слој“ ќе се прелее и кон останатите – т.н. „trickle-down effect“.

Заштита на работнички права

Во социјалната пазарна економија, правата на работниците се заштитени преку синдикати, законодавни рамки, колективни договори и државна регулација. Постои јасна законска обврска за заштита на минимална плата, безбедност на работното место, платен одмор и социјално осигурување.

Во слободната пазарна економија, работните односи се флексибилни. Регулативата е минимизирана, синдикалното дејствување е послабо, а колективните договори поретки. Работниците се третираат како индивидуални актери на пазарот на труд, а не како дел од социјална класа со заеднички интереси.

4. ИДЕОЛОШКИ ИМПЛИКАЦИИ И КРИТИКИ

Социјалната пазарна економија е критикувана поради ризик од бирократија, деинтензивирање на продуктивноста и создавање зависност. Слободната пазарна економија, пак, предизвикува концентрација на моќ, поголема социјална нееднаквост и ранливост на системот во услови на кризи. Практиката покажува дека многу држави применуваат комбинирани модели, со цел да ги ублажат екстремите.

Двете економски парадигми — социјалната пазарна економија и слободната пазарна економија — не се само технички модели на економско управување, туку и носители на подлабоки идеолошки и вредносни ориентации. Во ова поглавје ги разгледуваме главните идеолошки разлики, практичните импликации и критиките што ги предизвикуваат, особено во контекст на современите глобални предизвици.

Идеолошки темели

Слободната пазарна економија произлегува од класичниот и неолибералниот либерализам, кој како главна вредност ја става индивидуалната слобода. Идејата е дека ако поединецот има слобода да произведува, тргува и инвестира без ограничувања, ќе се постигне најголема економска ефикасност и општествен напредок. Слободата на избор, конкуренцијата и правото на приватна сопственост се централен дел од оваа доктрина.

Социјалната пазарна економија, пак, се заснова на идеолошко начело според кое економијата не смее да биде цел сама по себе, туку средство за општествена кохезија и човечко достоинство. Нејзиниот корен лежи во христијанската демократија, социјалдемократијата и ордолиберализмот. Признавајќи ја вредноста на пазарот, таа инсистира дека економската слобода мора да биде проследена со општествена одговорност.

Критика на социјалната пазарна економија

Најчестите критики кон социјалната пазарна економија се однесуваат на ризикот од прекумерна бирократизација, фискален товар и создавање зависност од државната поддршка. Противниците тврдат дека таквиот модел може да демотивира претприемништво, да создаде нефлексибилен пазар на труд и да генерира дефицити поради високите трошоци за социјални програми. Исто така, постои загриженост дека преку интервенции во економијата, државата станува политички арена каде што интересните групи вршат притисок за преференцијални третмани, што може да доведе до клиентелизам и корупција.

Критика на слободната пазарна економија

Од друга страна, критиките кон слободната пазарна економија се насочени кон нејзината неосетливост на социјалните последици од нееднаквоста. Прекумерната концентрација на богатството и моќта може да го еродира демократскиот поредок и да доведе до социјална фрагментација. Историските примери како Големата депресија од 1929 година и финансиската криза од 2008 година се користат како аргументи против идејата дека пазарот е самоодржлив и саморегулативен. Исто така, во ваков систем постои тенденција за комодификација на сè — од образованието до здравството — што може да ја наруши правичноста и пристапноста до основните јавни услуги.

Идеолошки дилеми во пракса

Во пракса, ретко која држава е чист пример на еден или друг модел. Дури и САД, симболот на слободниот пазар, имаат форми на социјална помош и регулативи. Истото важи и за Германија, каде пазарот игра значајна улога покрај силниот систем на социјално осигурување. Прашањето не е „или-или“, туку „до кој степен“ и „со какви приоритети“. Оттука произлегува и дилемата: Дали економскиот систем треба да биде ориентиран кон максимизирање на слободата, или кон минимизирање на страдањето? Ова прашање нема апсолутен одговор, но е суштински за секоја држава која гради стабилен економски и општествен систем.

5. МАКЕДОНИЈА И ИЗБОРОТ НА ЕКОНОМСКИ МОДЕЛ

Македонија, како држава во транзиција, се соочува со хибриден, нефункционален модел. Институционалната слабост, политичката нестабилност и нискиот капацитет за управување го оневозможуваат воспоставувањето на ефикасен социјален пазарен модел. Слободната пазарна економија, во адаптирана форма, се наметнува како поефикасна опција — фокусирана на ослободување на претприемачкиот дух, намалување на партискиот клиентелизам и градење правна држава.

Постсоцијалистичката транзиција на Македонија, започната во 1991 година, ја постави државата пред предизвикот на изградба на функционален пазарен економски систем. Притоа, македонската економска политика често се колебаше помеѓу различни модели — од диригирана приватизација со силни политички влијанија, до периоди на номинален неолиберализам без реална институционална поткрепа. До денес, земјата не успеа јасно да се позиционира кон еден кохерентен економски модел, што резултираше со т.н. хибридна економија: делумно пазарна, делумно зависна од државна интервенција, но со слаба социјална структура и недоволно развиени пазарни институции.

Историски контекст и транзиција

Првичната приватизација во 1990-тите, наместо да создаде слободен пазар, доведе до концентрирана олигархиска економија, каде што државната сопственост беше прераспределена без јасни критериуми и без реална конкуренција. Истовремено, системот на социјална заштита, наследен од југословенскиот модел, беше деградиран, но без да биде заменет со функционален пазарен механизам кој би ја апсорбирал новонастанатата сиромаштија.

Институционални предизвици

Македонија се соочува со хронична институционална слабост — нефункционален судски систем, политизирана администрација и непредвидлива регулаторна политика. Овие фактори ја ограничуваат ефикасноста на секој економски модел, без разлика дали тој е социјален или слободен. Недостатокот од транспарентност, правна сигурност и фер конкуренција создава амбиент на недоверба, што ја обесхрабрува и домашната и странската инвестиција.

Социјални и пазарни парадокси

Од една страна, постои очекување државата да обезбеди здравство, образование, социјална помош и јавна безбедност; од друга страна, јавноста е силно критична кон јавната потрошувачка, високите даноци и бирократијата. Овој парадокс сведочи за отсуство на јасна општествена согласност околу економскиот модел што Македонија треба да го следи. Истовремено, либералните политики за даночни олеснувања и „рамен данок“ не успеаја да создадат рамноправни услови или да ја намалат економската нееднаквост.

Потреба од стратегиска ориентација

Македонија мора да изгради национална стратегија која ќе дефинира не само економски цели, туку и вредносни приоритети: дали се стреми кон социјална кохезија и рамномерна распределба на можности, или кон максимизација на индивидуалната продуктивност без силна државна интервенција? Практично, тоа значи избор помеѓу инклузивна економија и економија на преживување.

Предлог: балансиран пристап

Со оглед на реалната состојба, авторот на овој труд предлага развој на адаптирана социјална пазарна економија, во која државата ќе има активна, но транспарентна улога како арбитер и коректор на пазарните неуспеси. Притоа, треба да се обезбеди функционален систем на социјална сигурност, но и простор за развој на претприемништво, иновации и фер конкуренција. Клучна компонента е изградба на правна држава, без која ниту еден модел не може да функционира.

6. ЗАКЛУЧОК

Иако социјалната пазарна економија нуди модел на социјална кохезија и правичност, таа бара институционален капацитет и политичка зрелост кои Македонија сè уште не ги поседува. Од друга страна, слободната пазарна економија, базирана на минимална, но ефикасна државна регулација и отворен пазар, претставува реалистична и функционална патека за македонската економија. Таа овозможува поттик за развој, стимулира иновации, ја намалува зависноста од партиска привилегија и ги враќа вредностите на трудот, сопственоста и личната иницијатива.

Македонија не треба да копира постојни модели, туку да создаде сопствен пристап, изграден на основа на слободна пазарна логика, поддржан од правна сигурност, фискална дисциплина и фер конкурентски услови. Само на тој начин може да се изгради просперитетна, одржлива и социјално стабилна економија.

Анализата на двата доминантни економски модели – социјалната пазарна економија и слободната пазарна економија – покажува дека иако и двата системи ја признаваат важноста на пазарот како механизам за алокација на ресурси, нивните вредносни ориентации и институционални практики суштински се разликуваат. Социјалната пазарна економија ја става државата во активна улога како коректив на социјалната нееднаквост и како гарант на јавните услуги, додека слободната пазарна економија ја минимизира државната интервенција и го фаворизира индивидуалниот претприемачки дух и економската слобода.

Кога се поставува прашањето кој модел е посоодветен за Македонија, мора да се тргне од реалната состојба – економија во транзиција, институционално слаба држава, висок степен на политизација, ниско ниво на продуктивност и сериозна демографска и социјална ерозија. Во таков контекст, изборот на социјална пазарна економија како модел би бил погрешно претпоставен, бидејќи тој бара високо ниво на институционален капацитет, финансиска дисциплина, зрел политички консензус и висока фискална одговорност – услови кои во моментот не постојат во македонскиот систем.

Напротив, слободната пазарна економија, доколку е соодветно имплементирана и институционално поддржана со владеење на правото и заштита на слободната конкуренција, претставува значително поадекватна стратегија за економски раст и зајакнување на општествената динамика. Таа нуди можност за ослободување на креативниот потенцијал на индивидуата, поттикнување на инвестициите, зголемување на продуктивноста и намалување на зависноста од партиски или државни центри на моќ. Искуствата на економски успешни земји како Сингапур, Чешка и Естонија покажуваат дека токму преку пазарна либерализација и дерегулација може да се создаде просперитет дури и во мали и институционално крехки држави.

Македонија не треба да го копира ниту германскиот, ниту американскиот модел, туку да го изгради својот сопствен пат – заснован врз слобода на економско делување, транспарентни правила на игра, отвореност кон пазарите и дигитална економија, со минимална но ефикасна државна улога во заштита на правото, сопственоста и фер конкуренцијата. Конечно, само преку вистински слободен пазар, Македонија ќе може да изгради економија која не се потпира на привилегии, државни тендери и социјални трансфери, туку на работа, знаење и слобода – вредности кои единствено можат да го зајакнат општеството во целина.

РЕФЕРЕНЦИ

- Brennan, J. (2019). *The free market*. In Oxford Research Encyclopedia of Politics.
- Canihas, H., & Laruffa, F. (2022). From an Ordoliberal idea to a Social-Democratic ideal? The European Parliament and the institutionalization of 'social market economy' in the European Union (1957–2007). *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 60(4), 867–884.
- Ferri, D., & Cortese, F. (Eds.). (2019). *The EU social market economy and the law: Theoretical perspectives and practical challenges for the EU*. Routledge.
- Hall, P. A., & Soskice, D. (Eds.). (2001). *Varieties of capitalism: The institutional foundations of comparative advantage*. Oxford University Press.
- Inshakova, A. O., Frolova, E. E., Galkina, M. V., & Rusakova, E. P. (2021). Development of social market economy under the influence of noneconomic factors: Modeling and regulation. *International Journal of Sociology and Social Policy*, 41(1/2), 239–252.
- Kato, T., Miyakoshi, J., Owa, M., & Mine, R. (2025). Market, power, gift, and concession economies: Comparison using four-mode primitive network models.
- Lazonick, W. (2003). The theory of the market economy and the social foundations of innovative enterprise. *Journal of Economic Issues*, 37(4), 1029–1056.
- McAdam, M., & Goldschmidt, N. (2024). The social market economy and institutional development: Change in times of crisis. In *Turning Points* (pp. [specific pages]). De Gruyter.
- McCrea, S. J. (2024). Wessex and the free market: The case for free market policies in response to technological and business transformations. *The FitzGerald Centre for Public Research*.
- Tomasi, J. (2012). *Free market fairness*. Princeton University Press.
- Walag, P. (2020). The markets for economic governance in social market economy policy. *36th IBIMA Conference Proceedings*.